

NASTAJANJE KRAJEVNIH KNJIŽNIH JEZIKOV PRI SLOVENCIH V FURLANIJI

Avtor izpostavlja zapleteno razmerje med občaslovenskim knjižnim jezikom in narečjem oz. lokalnim jezikom, ki se čedalje bolj uveljavlja tudi v javnosti. Dokazi tega so med drugim v dejstvu, da je rezijanščina v fazi normiranja in da se v sodobni književnosti pretežno uporablja izrazni potencial narečja. Osrednje vprašanje članka pa je temeljna vloga lokalnega jezika, ki predstavlja zaradi svoje široke funkcionalnosti nezanemarljiv dejavnik v morebitnem razvoju in uveljavljanju knjižnega jezika oz. dvojezičnosti v Nadiški in morda tudi v Terski in Rezijanski dolini.

The author deals with the complex relationship between the common standard Slovene language and dialect or local language; the latter is more and more frequently used in public. This can be proven by the example of Resian, which is still in its standardization phase, its contemporary literature, however, predominantly makes use of the expressive potential of the dialect. The article focuses on the basic role performed by the local language which is, due to its broad functionality, an important factor in the potential development and formation of the standard language and bilingualism in the Nadiža (Natisone) valley, possibly even in the Ter (Torre) and Rezija (Resia) valleys.

Dialekt je ščurak
vode na koritu:
če usahne
studenac, zmanjka tudi
voda na koritu ...¹

Pri Slovencih v Furlaniji je razmerje med narečjem in knjižnim jezikom zelo aktualno vprašanje, ki ga je zanimivo opazovati pri razvoju pisnega jezika. To razmerje med narečjem in jezikom, med krajevnim² slovenskim (knjižnim) jezikom in občaslovenskim knjižnim jezikom zahteva v tem prostoru novo obravnavo na

¹ Pesem Izidorja Predana, ki jo je Pavel Petricig izbral za posvetilo v svoji mali sodobni narečni antologiji Nadiške doline (PETRICIG 2000: 205).

² Izraz krajevni (knjižni) jezik uporabljam zato, ker bolje označuje bodisi skupni jezik oz. narečje, npr. rezijanščino ali nadiščino, bodisi posamezni govor, npr. različico iz Solbice v Reziji. Njegov pojem je širok in vključuje tudi socialno razsežnost in uveljavitev jezika v javnosti. Izraz krajevni (knjižni) jezik v bistvu uporabljam namesto termina pokrajinski (knjižni) jezik.

podlagi sociolingvističnih sprememb, ki jih bom skušal opredeliti. Omejil se bom na problematiko, ki še posebno v zadnjih treh desetletjih zadeva Slovence v Nadiški, Terski in Rezijski dolini. To so geografsko neposredno povezana področja s podobno zgodovinsko preteklostjo, njihovo sociolingvistično stanje pa je precej raznoliko. Kanalska dolina je iz te razprave zaenkrat izvzeta zaradi tesnega zgodovinskega odnosa z germanskim svetom, ki ločuje to področje od zgoraj omenjenega ozemlja.

Današnje stanje kaže, da se raba krajevnega pisnega jezika v obravnavanih področjih širi, medtem ko ima knjižni jezik še vedno zelo omejen komunikacijski potencial in potemtakem tudi omejeno funkcionalnost v Rezijski in Terski dolini. Tu zavzema italijanščina največji prostor v javnem življenju in ostaja jezik uradnega sporazumevanja. Prisotnost knjižnega jezika opazimo do neke mere le v Nadiški dolini. Sožitje ali interakcija med različnimi zvrstmi slovenskega jezika pride tukaj do izraza zato, ker so poleg zgodovinskih razlogov narečne značilnosti take, da omogočajo veliko lažje razumevanje ustne ali pisne oblike knjižnega jezika. Nadaljnja obravnava zahteva kratek jezikovno-zgodovinski uvod.

Prvi slovenski dokumenti, povezani s tem vprašanjem, so nastali v Beneški Sloveniji in Rezijski v 18. stoletju v cerkvenih krogih. Rokopisna tradicija, o kateri pričajo že v 15. stoletju trije zelo pomembni dokumenti,³ se nadaljuje vse do 19. stoletja. V tem stoletju je v Nadiški dolini pisna slovenščina med drugim tudi literarno sredstvo v delih duhovnika Petra Podrecca (Špeter, 1822 – Ronc, 1889). Kot soavtor katekizma iz leta 1869,⁴ številnih narečnih pridig, slovnice,⁵ predvsem pa pesmi z različnimi tematikami (najbolj znana je morda *Slovenija in njena hčerka na Beneškem*) je prva osebnost, ki nam nudi vpogled v celovit odnos med narečno in knjižno obliko slovenskega jezika na tem področju. Jezikovni in kulturni razvoj tamkajšnjega intelektualca kaže, da se pri Podreccu iz krajevne jezikovne dediščine izoblikuje zavest, kako je znanje slovenskega knjižnega jezika nujno za uspešno interakcijo med krajevnimi in osrednjimi pojavi slovenstva.⁶ Njegove pridige, ki imajo izrazito komunikacijsko funkcijo, so napisane sicer v narečju, vendar pa veljajo za pomemben prispevek k retoriki zaradi bogatega in prefinjega jezika (Gruden 2000: 191). Pridige Petra Podrecca so nemara s tega vidika prvi pomemben dokaz, kako lahko iz nadiške narečne podlage nastane oblika krajevnega knjižnega

³Naj omenim le imena teh znanih rokopisov: *Starogorski*, *Černjejski* in *Videmski rokopis*. Najbolj popolna študija o teh rokopisih je monografija N. MIKHAILOVA, *Frühslowenische Sprachdenkmäler. Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. Bis 1550)*, Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1998.

⁴S pomočjo duhovnika Mihaela Muciga je izdal v Gorici *Katekizem ali Keršanski katoljški nauk za Slovence Videmske Nad-Škofije na Beneškem* (GRUDEN 2000: 192).

⁵Ivan Trinko celo poroča, da je Peter Podrecca leta 1852 izdal slovensko slovnico z naslovom *Abece slovienski*, ki pa je ne moremo nikjer zaslediti (TRINKO 1980: 149).

⁶Z naslovom *Peter Podreka. Beneška kulturna prelomnica*. Pavle Petricig piše v svojem prispevku o večplastni osebnosti Podrecca takole: »Podreka je že v semenišču začutil potrebo naučiti se slovenskega jezika, ki ga je dotlej poznal le v domači obliki. Ta jezikovna stopnja mu ni več zadostovala, zato se je spoprijel še s knjižno obliko.« (PETRICIG 1999: 83.)

jezika, ki kot pisni jezik seveda ustreza določenim normam.⁷ Njegov katekizem kaže že zavoljo poučnega namena redke narečne značilnosti in zrcali tedanji knjižni jezik. To velja tudi za njegove pesmi, ki so sicer napisane v knjižnem jeziku, vendar se v njih čuti nekaj negotovosti, saj avtor ni povsem obvladal knjižnega jezikovnega sistema (Gruden 2000: 191).

Med avtorji naslednjih generacij najdemo tudi druge zelo pomembne osebnosti, na primer Antona Klodiča Sabladoskega (1836–1914), predvsem pa Ivana Trinka (1863–1954) in njegovega učenca Valentina Birtiča Zdravka (1909–1994). Ti so se posvetili pisanju in ustvarjanju zlasti v knjižnem jeziku, čeprav se v nekaterih primerih bolj približajo narečju.

Pri naslednikih Rinaldu Luscaju (1910–1978), Antonu Birtigu Mečanacu (1924, pretežno v knjižnem jeziku), Lucianu Chiabudiniju (1931–1999, v nadiščini, italijanščini in furlanščini),⁸ Izidorju Predanu Doriču (1932–1996, v nadiščini in knjižnem jeziku) in Michelini Blasutig (1933) raba knjižnega jezika ni več tako izrazita. Mlajši pesniki, ki jih bom omenil kasneje in so rojeni po letu 1940, pa so si izbrali narečje skorajda za edino izrazno sredstvo. Nekateri pišejo tudi v italijanščini, Michele Obit na primer, druge pa so prevedli iz italijanščine v nadiščino.

Po tem kratkem orisu lahko ugotovimo, da se je v južni Benečiji skozi čas ohranilo sožitje različnih zvrsti slovenskega jezika. To je danes razvidno tudi v krajevnem tisku in časopisju ter v šolstvu. Krajevno časopisje (predvsem *Novi Matajur* in *Dom*) upošteva vse jezike, ki jih bralci govorijo: poleg knjižne slovenščine in italijanščine so besedila pogosto napisana v nadiškem, redkeje v rezijanskem in terskem jeziku. V Dvojezičnem šolskem središču v Špetru poteka pouk v dveh jezikih, slovenskem in italijanskem, in poleg knjižne oblike jezika uporabljajo zlasti v vrtcu tudi nadiško različico, da se otroci tako postopoma privadijo knjižnemu jeziku. Študijski center Nediža pa izdaja publikacije za otroke in odrasle. Pomembno vlogo imajo tudi kulturna društva, ki širijo tiskano besedo v nadiščini in knjižnem jeziku.

Do precejšnjih sprememb v rabi jezika je prišlo na dveh drugih področjih, ki kažeta vsako svojo težnjo: po eni strani se v književnosti dosledno uporablja krajevni jezik, po drugi pa je raba italijanščine v cerkvi čedalje bolj prodorna in prisotnost slovenske besede postaja problematična tudi spričo neenakega jezikovnega znanja vernikov.⁹ Tako v takšnih okoliščinah manjšinski jezik v imenu strpnosti praktično zatirajo. Temeljni problem je tudi pomanjkanje domačih

⁷ Pavle MERKŪ (1972: 11) piše o jeziku teh pridig: »Podreka piše privzdignjeno nadiško narečje: nadiška osnova odgovarja namenu, pisati za domače ljudi pridige v domačem jeziku. Zaradi ostre izoliranosti beneških narečij je bila potreba po uporabi narečja v cerkvi neobhodna. Toda pisatelj, ki je bral časopise in knjige v knjižni slovenščini in ni bil neobčutljiv za nacionalne pobude časa, je moral nujno sprejeti vpliv osrednje slovenščine. Z leti je sprejemal vedno večje število knjižnih oblik in besed ...«

⁸ Prim. Chiabudinijevo zbirko v italijanščini in furlanščini iz leta 1989: *Canzonando sui binari. Cjârs amis compâins di vore ...*, Cividale del Friuli: Dom.

⁹ V bistvu so tovrstni pojavi vedno odvisni od raznih psiholoških in socialnih dejavnikov.

duhovnikov z ustreznim znanjem slovenskega jezika. Slovenski jezik se še nekako ohranja pri cerkvenem obredju v Nadiški dolini, a žal le v redkih farah. Slovenski katekizmi so bili tam v rabi še v povojnem obdobju, drugje pa se krajevni jezik pojavlja priložnostno in le simbolično.

V Reziži je bila raba lokalnega pisnega jezika zmeraj bolj izjemna kot ne in tako je še dandanes. Čeprav razpolagamo z nekaterimi rokopisi iz 18. in 19. stoletja, je zgodovina pisane ali tiskane besede zelo skromna. Pomemben dokument je rezijanski katekizem J. Kramarja iz leta 1927, ki pa ga Rezižani verjetno sploh niso uporabljali. V pisavi rokopisov so večinoma italijanski grafemi in tudi tiskana beseda do srede druge polovice 20. stoletja ne kaže vplivov knjižnega jezika. Ko so kulturni stiki med Rezižo in Slovenijo prispevali k večanju zavesti o tem, da imata narečna rezijanščina in knjižna slovenščina veliko skupnih potez, so nekateri avtorji vsaj delno začeli upoštevati slovenski knjižni črkopis. Do tega je prišlo šele proti koncu prejšnjega stoletja.¹⁰

Zaradi bistvene razlike med narečjem in knjižnim jezikom se knjižna zvrst ni mogla uveljaviti v cerkvenem obredju ali v drugih oblikah javnega življenja, kar se danes dogaja v Nadiški dolini. Izredno močno ustno izročilo v rezijanščini je do nedavnega v veliki meri nadomestilo zunanje kulturne vplive. Nekdanji obsežni repertoar nabožnih pesmi v rezijanščini vsaj delno živi še danes in te pesmi ob posebnih priložnostih pojejo v cerkvi. Dejstvo je, da slovenski knjižni jezik nikoli ni bil »krovni jezik«, *lingua tetto*, *Dachsprache* za rezijansko jezikovno stvarnost. Sodobne težnje in prizadevanja Rezižanov pri načrtovanju svoje jezikovne politike to nedvomno potrjujejo.

Nekaj pozornosti je treba potemtakem nameniti tudi rezijanskemu jeziku, ki je v fazi kodificiranja. Konkretno pobudo je dala rezijanska občinska uprava pod vodstvom bivšega župana Luigija Palettija pred približno dvanajstimi leti, sam projekt rezijanskega knjižnega jezika pa je nastal okoli leta 1980. Gre namreč za izreden primer, ko skupnost, ki šteje uradno približno 1300 prebivalcev, za svoje komunikacijske potrebe zahteva ustrezna sredstva. Danes imajo Rezižani na razpolago že pravopis in prvi zvezek uporabne slovnice, ki upoštevata poleg skupnega oz. standardnega jezika tudi normirano obliko štirih glavnih rezijanskih govorov: Bila (San Giorgio), Njiwa (Gniva), Osoanë (Oseacco) in Solbica (Stolvizza).¹¹ Standardna rezijanščina je v bistvu enotno pisno izrazno sredstvo za vso rezijansko jezikovno skupnost in združuje skupne in najpogostejše značilnosti zgoraj omenjenih govorov. Vendar pa je za Rezižane tuj jezik, zato vsakdo zaenkrat raje uporablja svojo pisno in seveda tudi ustno različico.

¹⁰Proti koncu 70. let je Milko Matičetov odkril pesniško dejavnost Rezižanke Silvane Paletti, ki mu je zaupala pesniško zbirko. Izvirne pesmi so bile še takrat napisane zgolj v italijanskem črkopisu (prim. MATIČETOV 1980, 1981).

¹¹Za projekt normiranja rezijanščine skrbi Han Steenwijk, ki je leta 1994 izdal pravopis *Tö jošt rozajanskë pisanjë*, *Ortografia resiana* in leta 1999 prvi zvezek slovnice (samostalnik) z naslovom *Grammatica pratica resiana. Il sostantivo*. Obe deli sta izšli v Padovi pri založbi CLEUP.

Občina Rezija in kulturno društvo *Rozajanski Dum* sta v zadnjih letih močno podpirala tiskanje učnega gradiva za šolsko populacijo v normiranem jeziku.¹² Izkazalo se je, da tudi rezijanski otroci raje sprejmejo svojo pisno različico kot pa standardno obliko: so torej še vedno zelo navezani na jezik svoje vasi (Dapit 2001c: 69). To priča o izredni ukoreninjenosti rezijanskega človeka, ki jo lahko opazimo v vseh obdobjih njegovega življenja. Rezijani močno doživljajo svoj občutek pripadnosti, toda vsak Rezijan ščiti in izpostavlja svoj individualni izraz, še zlasti pa jezik (Dapit 2001a: 313–314).

Pri terskih Slovencih je položaj jezika precej kritičen, ker so težnje do pozitivnega razvoja zelo šibke. Lokalni jezik se pojavlja v svoji pisni obliki skoraj le še obrobno.¹³ Preredki so tudi avtorji, ki pišejo v terščini: Pietro Negro¹⁴ je v 40. letih 20. stoletja prevedel dramsko besedilo iz italijanščine v terščino; pozneje so postali literarno, predvsem pesniško ustvarjalni Viljem Cerno, Adriano Noacco in Bruna Balloch.

Med Slovenci na Videmskem opažamo potemtakem dve skrajnosti: Rezijani (vsaj nekateri) zahtevajo, da se lokalni knjižni jezik kodificira, medtem ko se nadiški Slovenci že izobražujejo v knjižnem jeziku. Obenem pa se pisna tradicija v lokalnem jeziku ohranja na obeh območjih in kaže zanimiv razvoj, predvsem v književni ustvarjalnosti.

V 70. letih, podobno kot drugje po Evropi, so začeli avtorji v Reziji in Beneški Sloveniji pisati v krajevnem jeziku. 70. leta pomenijo (tudi za italijanski prostor) časovno prelomnico, po kateri je narečna pesniška ustvarjalnost postala eno zanimivejših sodobnih vprašanj literarne vede. Bistven premik od arhaičnega ljudskega izročila do iskanja novih izrazov pesnjenja¹⁵ odpira novo poglavje v zgodovini pesništva oz. književnosti.¹⁶

Krajevna jezikovna zvrst je dobila torej nove prvine in se postopoma uveljavila kot pisni jezik tudi v književnosti.¹⁷ V tem času je prišlo zaradi gospodarskega

¹² Naj na kratko navedem publikacije, ki upoštevajo nov rezijanski pravopis, zajet v objavah Hana Steenwijka iz leta 1994 in 1999. Živalske pravljice so objavljene v knjižici [Elena Di Lenardo], *Ta prawä pravicä od liscä od Rezija/La vera storia della volpe di Resia*, Resia 1997, v rezijanskem govoru iz Osojan in z italijanskim prevodom. Prvo berilo za otroke v standardnem jeziku ima naslov R. Dapit et al., *Po näs. Primo libro di lettura in resiano* [Resia], 1998; leta 1999 so pa izšle v Reziji tri druge knjižice za otroke: *Ditido za otroke*, ur. L. Negro – C. Quaglia [Resia], 1999, z jezikovnimi vajami; *Le o le o kë na ë*, ur. L. Negro [Resia], 1999 (to so besedila, kjer so zajeti štirje glavni rezijanski govori); *Wärtac. Raccolta di testi e disegni dei ragazzi della Val Resia dal 1975 al 1999/Pisanja anu dizinjavi od tih rozajanskih utruk od leta 1975 dardu leta 1999*, ur. L. Negro – C. Quaglia [Resia], 1999.

¹³ Fara v Bardu/Lusevera je leta 2000 izdala dve knjigi z naslovom *Boava besieda. Mašna berila za cierkve Terskih dolin*. To so besedila iz Svetega pisma, prevedena v terščino.

¹⁴ Gl. F. BEZLAJ, Ljudski pevec iz Tera, *Slovenski etnograf* 1 (1948), 65–71.

¹⁵ Prav na tak fenomen v Reziji je opozoril Milko Matičetov v svojem članku iz leta 1992, ki ga navajam v literaturi. O sodobnem stanju ljudskega pesništva oz. klasičnega rezijanskega »govorjenja v stihih« glej DAPIT 1995 in od istega avtorja še Tradizione orale a Resia. Un tentativo di confronto fra lo stato attuale e la ricerca di Milko Matičetov, *Traditiones* 28/1 (1999), 35–50; Katere rože uspevajo danes v Reziji?, *Trinkov koledar 2001*, Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko, 139–142.

¹⁶ Glej PIRJEVEC 2001 in POGAČNIK 2001, ki sta zanimiva prispevka k temu vprašanju.

razvoja do globokih socialnih sprememb. Potres iz leta 1976 in nadaljnji izselitveni valovi so bili vplivni dejavniki, ki so zelo pospešili proces gospodarskega in socialnega razkroja. Ljudje so se začeli izseljevati v dolino ali v najbližje kraje in tam iskati možnosti za »boljše« življenje. Tisti, ki so ostali na obrobni področjih, se nostalgичno vračajo k vrednotam, kot so na primer rodna zemlja in odtrganost od nje, pripadnost, neenakovrednost, čas, ki se ne bo nikoli več vrnil. To so bile priljubljene teme avtorjev predzadnje generacije, ki so izbrale materni jezik za najbolj primeren izraz svoje literarne ustvarjalnosti. Zadnje generacije avtorjev nadaljujejo z isto jezikovno tradicijo, vendar pa motivi in inspiracija pesnikov ali pisateljev niso več izrazito domoljubni ali ljubezenski, temveč so pretežno intimne in eksistencialne narave.

Na Videmskem je kar nekaj avtorjev s pomembnimi dosežki. Rezijski pesnik Renato Quaglia je prejel nagrado Prešernovega sklada za zbirko *Baside* (1985).¹⁸ Nova zbirka rezijske pesnice Silvine Paletti, prevedena v italijanščino in v knjižni jezik, je pripravljena za tisk. Tu bi rad poudaril, da pišeta oba avtorja v svojem narečju in s tem še enkrat dokazujeta zapletenost rezijske jezikovne stvarnosti. Oba uporabljata jezikovni sistem, ki ga aktivno obvlada le nekaj sto ljudi, in prevajanje rezijskih besedil je nujno, da bi jih lahko razumeli tudi preostali slovenski govorniki. Koliko je prevedeno besedilo pomensko samostojno v ciljnem jeziku, pa je zagotovo neko drugo in bolj zapleteno vprašanje.¹⁹ Na tem področju se torej uveljavlja nov jezikovni in ustvarjalni sistem, ki ga A. D. Duličenko pojmuje kot »literarni mikrojezik«.²⁰

Največja skupina pesnikov, ki ustvarja v svojem maternem jeziku, deluje trenutno v Nadiški dolini.²¹ Naj omenim samo najplodovitejše avtorje zadnje generacije, ki so se v glavnem rodili v povojnem obdobju: Luisa Battistig (1959), Francesco Bergnach (1952–2001), Marina Cernetig (1960), Aldo Clodig (1945), Bruna Dorbold (1947), Loredana Drecogna (1965), Giovanni Gubana (1941), Giorgio Qualizza²² (1951–1993), Andreina Trusgnach (1961). Tudi pri nadiških avtorjih je razvidna zvestoba lastni jezikovni različici. Tu so razlike med govori vsekakor manj opazne kot v Rezijski.

¹⁷ Ne smemo pozabiti, da postane tudi ustno izročilo pisana beseda v fazi folklorizacije ljudskega izročila, ki jo je možno opazovati kot splošen pojav. Primer tega je zbirka rezijskih pesmi, ki jo je ženski zbor Rože Majave izdal z naslovom *Te Rozajanske uize / I canti resiani*. A cura del Coro Rože Majave [Resia], 1995.

¹⁸ Renato QUAGLIA, *Baside*, Trst, 1985.

¹⁹ O neizogibnosti prevajanja rezijskih besedil gl. DAPIT 2001b.

²⁰ V njegovi monografiji *Slavjanske literaturne mikrojezyki* iz leta 1981 se med dvanajstimi slovanskimi literarnimi mikrojezyki poleg prekmurščine pojavi tudi rezijska. Socialna razsežnost rezijske in drugih slovanskih literarnih mikrojezykov oz. »jezykov malih etničnih skupin« je spet predmet razprave A. D. Duličenka iz leta 1998 (gl. literaturo).

²¹ *Slovensko pesništvo v Nadiških dolinah* je naslov diplomske naloge Anite Bergnach iz leta 1997 (gl. literaturo).

²² Qualizza je izdal dve pesniški zbirki, eno v nadiščini, *K'a:pja S'o:nca*, Stregna: G. Qualizza Editore, 1990, in drugo v italijanščini, *È dolce il sale*, Stregna: Giorgio Qualizza Editore, 1989.

Kulturna društva organizirajo srečanja avtorjev, kjer lahko predstavljajo svoja dela v javnosti. Na razne prireditve so vabljeni domači in drugi avtorji. Kulturno društvo Rečan iz Les prireja v sodelovanju s Kulturnim društvom Ivan Trinko iz Čedad literarne večere *V nebu luna plava, srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci*.²³ Na *Senjamu beneške piesmi* predstavljajo avtorji svoje pesmi, ki jih pogosto sami uglasbijo.²⁴ Letos je potekala druga izvedba prireditve *Naš jezik, od piesme do gledališča*, ki jo prireja Študijski center Nediža. Slovenski avtorji na Videmskem imajo od leta 1992 med drugim priložnost, da objavijo izbor svoje literarne produkcije v *Trinkovem koledarju*, v katerem je tudi poglavje *Naša beseda*, posvečeno narečni književnosti.

Drug izredno pomemben izraz lokalne književnosti je pestra dejavnost *Beneškega gledališča* v nadiškem jeziku. Gledališče, ustanovljeno leta 1976, ima v svojem repertoarju 64 iger.²⁵ Premiere so ponavadi ob dveh praznikih Slovencev Videmske pokrajine, »dnevu emigranta« in »8. marcu«. Večina besedil je neobjavljena, toda ta zvrst količinsko in kakovostno ni zanemarljiva. Igre *Beneškega gledališča* so dejansko zelo uspešne tudi glede na številčnost odjemalcev.

To pa žal ne velja za prozo, ki ima v tej razpravi poseben pomen. Gre namreč za literarno zvrst, ki naj bi bolj kot druge pričala o razsežnosti jezika kot splošnem jezikovnem sredstvu neke skupnosti. Dejstvo je, da to zvrst ponavadi predstavljajo krajša besedila, primerna za objavo v lokalnem periodičnem tisku ali v koledarjih. Opus nekaterih avtorjev pa je precej obsežen: Izidor Predan na primer je napisal nešteto člankov in prispevkov v *Novem Matajurju*, Luciano Chiabudini pa v rubriki *Piha Ponedišak v Domu*. Naj omenim še nekatere druge avtorje, kot so Luisa Battistig, Remo Chiabudini, Bruna Dorbolò, Guido Qualizza, Riccardo Ruttar ali Ada Tomasetig. Pravljice za otroke pa pišejo med drugimi Renzo Garjup, Giovanni Coren in Mjuta Povasnica.²⁶

Naj tu navedem razmislek Pavla Petriciga, ki se na koncu svoje male antologije sodobne nadiške književnosti sprašuje o izredni vitalnosti številnih domačih avtorjev, ki so izbrali materinščino za svoj literarni izraz. Petricig navaja za razlog tega razvoja poleg osebnega navdušenja avtorjev tudi slovenska kulturna društva, ki so dala pravo pobudo za razvoj literarne ustvarjalnosti (Petricig 2000: 243).

Uporaba lokalnega jezika v sodobni književnosti je prav gotovo pomembna zaradi vpletenosti dejavnikov intimne, ideološke ali druge narave. Izhodišče je v

²³ Od leta 1993, razen 1997, se srečujejo avtorji, in ne samo iz Benečije, tudi dvakrat na leto.

²⁴ Ob letnem *Senjamu* izide knjižica in avdiokaseta z besedili pesmi. Izbor desetletne dejavnosti pa je zajet v dveh zbirkah pesmi z naslovom *Pustita nam rože po našim sadi*, Lesa – Trst: K.d. Rečan – ZTT [1984]; Lesa – Čedad: K. d. Rečan – K. d. Ivan Trinko [2000].

²⁵ Seznam podatkov o avtorjih in besedilih *Beneškega gledališča* mi je prijazno posredovala gospa Lucia Trusgnach, ki ga je tudi uredila. Bruna Dorbolò, Marina Carnetig in Aldo Clodig so med najaktivnejšimi domačimi avtorji. Zelo produktivna sta bila Luciano Chiabudini in Izidor Predan, v čigar spomin je natisnjena knjižica s petimi njegovimi besedili, gl. PREDAN 1998. V *Beneškem gledališču* so igrali tudi priredbe del I. Cankarja, A. Nikolaja, M. Bevka in drugih avtorjev.

²⁶ Prim. tudi PETRICIG 2000: 225–243.

glavnem razmerje med posameznikom in skupnostjo, ki je povezano z vprašanjem pripadnosti. Zanimivo je, da je narečna književnost pravzaprav izraz obrobni skupnosti slovenskega etničnega ozemlja.²⁷ Narečna poezija, tako ljudska kot literarna pesem, je večkrat povezana tudi z glasbo, ki še bolj kot jezik sam močno vpliva na občutek pripadnosti (Strajnar 2001: 99). Zelo zgovorno je tudi dejstvo, da rezijanski otroci še danes brezhibno obvladajo ljudski ples, ki ga spremljata glasbili, imenovani *citira* in *bunkula*, čeravno nemara ne govorijo več rezijansko.

Simbolična vrednost je torej pri narečni književnosti zelo visoka. Še bolj pomembno pa se mi zdi naslednje: tako imenovani narečni avtorji omogočajo, da postane njihovo jezikovno in izrazno sredstvo enakovredno vsem drugim knjižnim jezikom, ker estetsko, lirično in pomensko posreduje relevantne prvine, zato prepoznamo v narečni književnosti visoko stopnjo funkcionalnosti. Emblematičen primer je pesniška dejavnost Pasolinija, ki je že pred šestdesetimi leti dokazal, da je tudi obrobna furlanska različica iz Casarse sposobna v celoti posredovati lirične potenciale človeka, ki lahko v izraznih oblikah dosežejo univerzalne poteze. Na podlagi estetskih, vsebinskih in komunikacijskih dosežkov sodobne narečne poezije jo mnogi dialektologi in strokovnjaki literarne vede obravnavajo kot sestavni del sodobne književnosti in v njej zaznavajo vsestransko vitalnost.

Takšni pogledi zahtevajo drugačna razmišljanja o nasprotujočih si težnjah, zaradi katerih se zastavljajo vprašanja v zvezi z odnosom med standardnim in krajevnim jezikom: po eni strani naj bi težnje po jezikovni enotnosti delno prispevale k nevtralizaciji raznarodovalnih procesov, po drugi pa sta regionalizem in fragmentacija dva konkretna pojava, ki označujeta tudi Slovence na Videmskem. Pozitiven razvoj v jezikovni politiki je mogoče doseči najverjetneje v ravnovesju teh teženj: čeprav trenutno vse kaže, da bo jezikovni razvoj privedel do izginotja narečij in postopoma do uveljavitve večjih standardnih jezikov, je smiselno upoštevati nekatere zahteve sedanjega stanja in govorcev samih.

Ne smemo torej prezreti dejstva, da je občutek pripadnosti Slovencev na Videmskem zelo celovito vprašanje. Rezijani doživljajo najnižjo stopnjo slovenske narodne zavesti, posledica tega pa je tudi trenutni status rezijanščine, ki je v fazi kodificiranja. Nadižci so že zdavnaj razvili tradicijo krajevnega knjižnega jezika, ki naravno in vzporedno živi poleg drugih zvrsti slovenskega, italijanskega ali furlanskega jezika.

Specifičnost položaja Slovencev v Italiji botruje določenim kulturnim navadam in na tem obzorju se je izoblikoval koncept drugačnosti, ki ima v sebi posebno dramatične lastnosti. Zaradi zgoraj navedenih dejavnikov imajo videmski Slovenci dvojni občutek drugačnosti. Ne počutijo se drugačni le od Furlanov ali Italijanov, temveč tudi od sonarodnjakov onstran meje. Rezijani so nekako rešili svoj kritični položaj s tem, da so razvili močen občutek pripadnosti samim sebi, vprašanja o

²⁷ O tem vprašanju gl. tudi STANONIK 1999. Avtorica ugotavlja, da čutijo potrebo po narečnem pesniškem ustvarjanju bolj v obrobni pokrajini, medtem ko v osrednjih tega skoraj ni.

njihovem izvoru pa so še danes obarvana z mitičnimi odtenki, po katerih naj bi bili Rezijani ruskega ali kakega drugega slovanskega eksotičnega izvora, ne pa slovenskega (Dapit 2001a).

V zvezi s pojmi, kot so narodnost, narod, pripadnost in identiteta, si nekateri kulturni antropologi prizadevajo za ponovni premislek o tako imenovanih »trdih pojmih«. ²⁸ V primeru Slovencev v Furlaniji naj bi torej kulturna antropologija podpirala položaj drugačnosti, v katerem doseže človek skozi ponovno doživljanje nasprotij dinamične učinke izmenjave. Kulture in jeziki so odprte strukture, ki se stalno spreminjajo in so prav zaradi tega vitalne. Tudi identiteta se izoblikuje v procesu transformacije in v Furlaniji je pripadnost večplastna. Bogastvo človeške različnosti se vzdržuje na podlagi svojega nenehnega in ponovnega sestavljanja in izoblikovanja: kulture se ne razvijejo zaradi samooploditve, temveč v procesu oploditve med eno in drugo kulturo (Gri 2000: 122–123). Neustrezne so tudi prestroge definicije etničnih skupin znotraj ali zunaj državnih meja in jezik naj bi bil le premisa k vrednoti, ne pa vrednota kot tak. Pojmovanje oz. definicije naj bi bile mehke ali »magmatske«, kar je v skladu s težnjami sodobne družbe, ki doživlja prehude spremembe in jo zaradi tega težko opredelimo. Tudi zakoni o zaščiti jezikovnih in narodnih skupnosti botrujejo preozki definiranosti, predvsem za nekatere naslovljence. Državna zakona 482/1999 in 38/2001, nedavno sprejeta v Italiji, ponujata sliko manjšinske stvarnosti, ki postavlja preostra merila za nekatere pripadnike teh skupnosti. ²⁹

Razmisliti bo treba tudi o vlogi krajevnega jezika, saj je funkcionalni posrednik tudi med težnjami, ki izhajajo iz določene socialne stvarnosti, in tistimi iz institucionalnih sfer. Jezikovni razvoj je zagotovo odvisen od splošne sposobnosti doživljanja drugačnosti, ki se v najbolj problematičnih primerih pojavlja kot neka politična opredelitev. Krajevni jezik je najpomembnejši posredovalni dejavnik med lokalnim in osrednjim občeslovenskim jezikom, ki bo morda v prihodnosti zavzemal čedalje več prostora in funkcionalnosti. Kljub večjemu prizadevanju vseh institucij do najvišje stopnje na nivoju Evropske skupnosti ne vemo, kakšna bo prihodnost narečij oz. manj razširjenih jezikov. Opazovanje jezikovne stvarnosti pri Slovencih v Furlaniji nam kaže, da je jezikovno znanje pri mladih govorcih zelo nizko. Izjema je nadiška skupnost, kjer bo, vsaj upam, visoko število vpisanih otrok

²⁸ Prim. referat prof. Gian Paola Grija z naslovom *Etnicità, etnia, appartenenza, identità: contributo alla riconsiderazione di alcuni »cencetti duri«* na simpoziju o zakonodaji jezikovnih manjšin *La legislazione nazionale sulle minoranze linguistiche. Problemi, applicazioni, prospettive, Udine, 30. 11.–1. 12. 2001.*

²⁹ Medtem ko je bil zakon 38/2001 v obravnavi v italijanskem parlamentu, se je izkazalo, da se vsi Slovenci na Videmskem niso uvrstili na seznam tistih, ki jih zakon zajema, in so se nekateri (mogoče tisti najbolj spolitizirani) proglasili za Slovane, ne pa za Slovence (to so podatki iz dnevnega časopisja). Zakon o zaščiti Slovencev v Italiji ne povzroča skrbi samo tistim, ki se počutijo Slovane, temveč tudi drugim. V samem besedilu zakona ni govora o jezikovni raznolikosti, temveč se uporablja le splošni izraz *lingua slovena/slovenski jezik*, ki naj bi kar najširše zajel celotno jezikovno stvarnost. Mnogi, med njimi tudi jaz, si že zastavljamo vprašanja o prihodnosti narečij oz. krajevnih jezikov, če bo zakon izpostavljen različnim interpretacijam in političnim vplivom.

v dvojezično šolo v Špetru zagotovo povzročilo zanimivo jezikovno dinamiko v tem prostoru. Če je slovensko-italijanska dvojezičnost najvišja stopnja pravnega statusa za Slovence v Italiji (gre za status, ki ga predvideva tudi zakonodaja), je treba upoštevati tudi dejstvo, da nekatere slovenske skupnosti zaenkrat niso sposobne sprejemati ali uveljaviti svojih pravic zaradi prej omenjenih razlogov. V tem smislu je krajevni knjižni jezik v Reziji in Beneški Sloveniji nujna prehodna faza, ki naj bi jo vsaka jezikovna politika upoštevala, če predvideva morebitni, ne pa nujno, dvojezični standardni položaj.

Podobno kot slovenščina živi furlanščina na tem področju istočasno v svoji knjižni, normirani in narečni, ustni obliki. Strah in polemike, ki jih pri uporabnikih povzroča možnost, da se uveljavi standardna furlanščina v skladu z zakoni, so spet povezani z odnosom med narečno in knjižno zvrstjo. Tudi pri Furlanah bo treba ločiti socialno razsežnost jezika na osebni, privatni oz. lokalni, in na javni, skupni ravni. Sožitje različnih zvrsti in oblik jezika je povsem običajno stanje, zlasti pri jezikih, ki so v fazi kodificiranja in doživljajo dramatičen razvoj med stvarnim, vsakdanjim in abstraktnim jezikom, oz. med narečjem in knjižnim, standardnim jezikom. Večina govorcev pa zanemarija dejstvo, da se v tem procesu razvoja nadaljuje tudi življenje jezika, ki je kajpada odvisno od psiholoških, socialnih, političnih ali drugih dejavnikov. Na pozitiven razvoj jezika in njegov obstoj bosta nemara še najbolj vplivali zavest govorcev in funkcionalnost v javnem življenju.

Status Slovencev na Videmskem se zdi bolj kompleksen v primerjavi s furlanskim, na katerega spremenljivka drugačnosti vpliva bistveno manj. Menim namreč, da je razvoj jezikovne in kulturne stvarnosti Slovencev v Furlaniji zagotovo odvisen od njihove sposobnosti sprejemanja ne samo tuje drugačnosti, temveč predvsem svoje lastne. Mnogi primeri pričajo o tem, kako je človek ni sposoben doživljati in zbrise svoj občutek večplastne pripadnosti ter se preda večji, anonimni, predvsem pa neizoblikovani zavesti. Med drugim se tudi politično opredeli na paradoksalen način, da deluje proti svojemu narodu. Pripadnikov narodnih skupnosti v Furlaniji zaenkrat nihče ne more spraviti v dilemo: uveljaviti svojo delno izumetičeno identiteto oz. jo izgubiti ali zasnovati pojem odprtosti in večplastnosti človeške zavesti v tem prostoru? Vse kaže na to, da je sodobna družba v Evropi etnično zelo raznolika, kar je značilno tudi za vse skupnosti v našem prostoru, ki je večjezičen že od nekdaj.

Po vsem tem bi se rad na koncu povrnil k dejstvu, da je danes narečje najbolj razširjeno in učinkovito sredstvo ustvarjalnosti v Reziji in Beneški Sloveniji: *Pustite nam rože po našim sadit* je verz iz pesmi nadiškega avtorja Alda Clodiga. Ta verz iz leta 1971 so izbrali za naslov zbirke *Senjam beneške piesmi*. Tako kot voda na koritu tudi tele rože ne bi smele nikoli zmanjkati na vrtu ne samo beneško-slovenskih, temveč tudi vseh ostalih drugače govorečih.

Literatura

- Anita BERGNACH, 1997: *La produzione poetica in lingua slovena nelle Valli del Natisone/Slovensko pesništvo v Nadiških dolinah. Tesi di laurea in Lingue e Letterature Straniere aa. 1996–1997*. Udine: Università degli Studi – Facoltà di Lingue e Letterature Straniere.
- Roberto DAPIT, 1995: Nekaj pesmi iz repertoarja Cirile Madotto Preščine. Živ zgled rezijanskega »govorenja v stihih«. S sodelovanjem R. Frisana (glasba) in M. Matičetovega (prevodi pesmi). *Traditiones* XXIV. 309–329.
- – 2001a: Identità resiana fra »mito« e ideologia: gli effetti sulla lingua. *Slavica Tergestina* IX. 301–319.
- – 2001b: Prevajanje rezijanskih besedil. *Prevajanje Prešerna. Prevajanje pravljic*. (26. prevajalski zbornik.) Ur. M. Ožbot. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 255–264.
- – 2001c: Sociolingvistično raziskovanje v Reziji in odmev tega dela v vzgojno-izobraževalnem sistemu in v družbi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 41/1–2. 68–70.
- Aleksandr D. DULIČENKO, 1981: *Slavjanske literaturne mikrojazzyki*. Tallin: Valgus.
- – 1998: Jazyki malych etničeskich grupp: status razvitie, problemy vyživaniya. *Jazyki malye i bol'she. In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoi*. Tartu: Universitas Tartuensis (Slavica Tartuensia IV). 26–36.
- Gian Paolo GRI, 2000: *(S)confini*. Udine – Montebelluna: Gian Paolo Gri-Circolo culturale Menocchio (I quaderni del Menocchio 8).
- Živa GRUDEN, 2000: La lingua slovena nelle valli del Natisone. *Valli del Natisone/Nediške doline. Ambiente. Cultura materiale. Arte. Tradizioni popolari. Lingua. Storia*. Ur. P. Petricig. San Pietro al Natisone: Lipa. 189–203.
- Milko MATIČETOV, 1980: Beseda o avtorici in še kaj. *Sodobnost* XXVIII. 1142–1144.
- – 1981: »Srčna govornica« ali poezija Rezijanke Silvane Paletti. *Jadranski koledar*. Trst: ZTT. 122–124.
- – 1992: Dalla poesia di tradizione orale alla poesia d'autore nella Val Resia. *Ce fastu?* LXVIII/2. Udine. 269–288.
- Pavel PETRICIG, 1999: Peter Podreka, Beneška kulturna prelomnica (Špeter Slovenov, 1822 – Ronac, 1889). *Trinkov koledar 2000*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko. 79–93.
- – 2000: Antologia dialettale contemporanea nelle Valli del Natisone. *Valli del Natisone/Nediške doline. Ambiente. Cultura materiale. Arte. Tradizioni popolari. Lingua. Storia*. Ur. P. Petricig. San Pietro al Natisone: Lipa. 205–243.
- Marija PIRJEVEC, 2001: Vprašanje narečne poezije (Ob primeru Benečije, Rezije in Trsta). *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 11. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 151–160.
- Jože POGAČNIK, 2001: Narečna književnost (pojem in razsežnosti). *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 11. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 71–78.
- [Izidor PREDAN], 1998: *Beneško gledališče: Dorič. Pet gledaliških besedil Izidorja Predana*. Ur. M. Cernetig et al. Čedad – Špeter: Lipa.
- Marija STANONIK, 1999: Slovenska narečna poezija. *Logarjev zbornik. Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Ur. Z. Zorko – M. Koletnik. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 8). 372–403.

- Julijan STRAJNAR, 2001: Samopodoba Slovencev v ljudski glasbi. *Samopodoba Slovencev. Zbornik prispevkov za simpozij ob 75-letnici slovenskega PEN*. Ljubljana: Slovenski PEN. 98–106.
- Ivan TRINKO, 1980: *Beneška Slovenija, Hajdimo v Rezijo!* Celje: Mohorjeva družba.

THE FORMATION OF REGIONAL STANDARD LANGUAGES AMONG THE SLOVENES IN FRIULI

SUMMARY

The presence of the standard Slovene language among the Slovenes living in the Friuli region (Italy), and most of all, in Rezija/Resia, is still rather limited. On account of the distinct characteristics of the dialects and special historical circumstances, the standard Slovene language could occupy a certain functional space in the public domain only in the Nadiža/Natisone valleys. An important fact to consider is that the liturgy and catechism in Slovene have been preserved there for a quite a long time.

Interestingly, trends towards the formation of a local standard language can be observed not only in the Nadiža/Natisone valleys, but also in Rezija/Resia. In the Ter/Torre valley, however, attempts at any codification or writing of the local language occur all too rarely; that is why this area cannot boast the same tendencies towards a written language as the above-mentioned valleys.

In the Nadiža/Natisone valleys, the tradition of the local written language shows a certain continuity, and is present today both in journalism and literature, to a lesser degree in other registers. Despite the lack of proper codification in the process of the formation of the Natisone standard language, the use of graphemes tends to be quite uniform.

In Rezija/Resia, the local language has been subjected to a unique experience in the Slovene linguistic and ethnic area: standardization of Resian by means of a spelling dictionary and grammar has been provided for in the language policy. This process affects not only practical communication, it also touches on complex issues concerning the identity and the self-consciousness of the Resians.

The local standard Slovene language is therefore a most important mediating factor between the local and the central common Slovene language, and might occupy increasingly more space and functionality among the Slovenes living in the Videm/Udine region.